

ESKİ UYGURCA KUANŞI İM PUSAR ÜZERİNE NOTLAR

Ceyda ÖZCAN*

Özet

Sanskritçesi “Saddharmapuṇḍarīka-sūtra” olan Kuanşi im Pusar, Budist Uygur çeviri edebiyatına ait önemli bir eserin Çince aslına dayandırılarak yapılmış bir tercümesidir. Bu eserin tekrar ele alınmasının en önemli sebeplerinden biri Çince ile karşılaştırılarak farklılıkların ortaya konması, Uygurca metnin daha doğru anlaşılmasının sağlanmasıdır. Bu yazıda amaçlanan ise açıklamaya muhtaç kelime veya kelime grupları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmaktır. Amaç doğrultusunda kullandığımız yöntem, Çince metin ve açıklamalar üzerine daha fazla araştırma yapma gereğini de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple metnin kimi batı dillerine ait çevirileri de taranmış ve aktarılma süreci içerisinde yol gösterici olmuştur.

Anahtar sözcükler: Eski Uygurca, Çince, Kuanşi im Pusar.

Some Notes on Old Uighur Kuasni im Pusar

Abstract

This study work called Old Uighur Kuansi im Pusar is based on the original Chinese version of a work belonging to Buddhism Uighur translation known as Saddharmapuṇḍarīka-sūtra in Sanskrit. One of the most important reasons for why this particular work has been restudied is to compare it with Chinese to display the differences and to make the script that is in Uighur to be much more understandable. What is aimed in this writing is to study the words which are needed to be explained or to study the word groups in a detailed way. The method that we are using in line with the purpose also brought up the need of doing more researches on the Chinese script and explanations. As a result, its translations of the script in some western languages are also scanned and become a guide in transmission process.

Key words: Old Uighur, Chinese, Kuansi im Pusar.

* Doktora öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, yildizlipekiyi_87@hotmail.com

Giriş

Sanskritçesi *Saddharmapuṇḍarīka-sūtra*, Çincesi 觀世音菩薩 *Guanshiyin pusa* olan ve Eski Uygur çeviri edebiyatında *Kuanşi im Pusar* olarak tanınan eser, bugüne değin kitap olarak iki defa ele alınmıştır. Budist Uygur nesri çeviri eserlerinden biri olan *Kuanşi im Pusar*, Budizm'e ait eserin 25. bölümünün tercümesidir. Çince metnin 25. bölümü Sanskrit aslının 24. bölümüne denk gelmektedir. Metni daha önce yayımlayanlardan Şinasi Tekin'e göre Sanskrit aslının ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte eserin ilk Çince tercümesi 266 yılından sonra tamamlanmıştır. Ona göre Sanskrit aslının bu tarihten önce oluşturulduğunu düşünmek yerinde olur (Şinasi Tekin 1960: 4). Eser üçüncü ve son kez Çinceye MS 600 yılında tercüme edilmiştir. Son şekli 27 bölümden oluşmaktadır.

Uygurca tercümenin ne zaman, nerede ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Ancak Şinasi Tekin nüshalardaki Uygur yazısını dikkate alarak bunun Moğol devrinden (XIII. yy.) sonra olamayacağını dile getirmektedir. Nüshaların dördü de Turfan ve yöresinde bulunmuştur (Şinasi Tekin 1960: 4).

Metnimizin konusu, *Avalokiteśvara* Bodhisattvanın, tüm canlılara, çeşitli sebeplerle, Tanrısal gücünden faydalanarak yardım etmesi, canlıların ona inanması ve güç durumlarda ondan yardım istemeleridir.

Bulunduğu tarihten günümüze değin *Kuanşi-im Pusar*'la ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Eser ilk olarak W. Radloff tarafından dökme Uygur harfleri ile yayımlanmış ve metnin Almanca tercüme denemesi yapılmıştır (Radloff 1911). Radloff'un çalışması daha sonra Japonya, Hindistan ve Almanya'da tıpkıbasım yöntemiyle tekrar basılmıştır. Eserin Alman Turfan seferlerinde bulunan parçaları F. W. K. Müller tarafından iki parça hâlinde, satır altlarına tercümesi ve Çince aslı eklenerek *Uigurica II*'de yayımlanmıştır (Müller 1910). 1960 yılında ise Şinasi Tekin eserin bütünü, Leningrad ve Berlin nüshalarını karşılaştırarak *Uygurca metinler I. Kuanşi im Pusar (Ses İştien İlah). Vap hua ki atlığ nom çeçeki sudur (Saddharmapuṇḍarīka-sūtra)* adı ile yayımlamıştır (Erzurum 1960). "Das Altürkische in sogdischer Schrift Textmaterial und Orthographie (Teil II)" başlıklı makalesi ile Durdu Fedakar (Fedakar 1994: 133- 157), "A Fragment of the Uighur Avalokiteśvara-Sūtra with Notes" başlıklı makalesi ile Juten Oda (Oda 1996: 229- 238) ve pek çok makalesi ile Peter Zieme konuyu ayrıntılı biçimde işlemiştir.

Bu çalışmada amaçlanan *Kuanşi im Pusar*'a ait genel bilgiler verebilmek ve daha önce yapılmış olan çalışmalar doğrultusunda Çince karşılıklarına doğru bir şekilde değinebilmektir. Böylece Eski Uygurca metnin tam okunabilmesi amaçlanmıştır. Çince karşılıkları ise bazı kelimelerin doğru okunuşları, eksik kalan kısımların tamamlanması ve de Uygurca metinde yer alan,

almayan diğer kısımların incelenmesi açısından önemlidir. Ancak bu süreç içerisinde bazı farklılıklar ya da tanımlanması gereken kelime ya da kelime grupları ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı olarak tez çalışmamda bu tür hususların üzerinde durulmakla beraber, bu yazıda çalışmamın yöntemine dair bazı örneklerin sunulması amaçlanmaktadır.

Kuanşi im Pusar'a Ait Düzeltilmiş Okuyuşlar

Üzerinde çalıştığımız *Kuanşi im Pusar* metninin bilindiği üzere ilk Türkçe yayını Şinasi Tekin tarafından yapılmıştır. Burada, sözcükler üzerine yapılan çalışmada Şinasi Tekin'in okuyuşundan farklı olarak verilen düzeltmeleri aktarıyorum. Büyük farklılıklar olmamakla beraber bazı kelimelerin günümüz okuyuşuna uygun olarak verilmesi daha doğrudur. Örneğin; *kapalı e* kullanımı, Şinasi Tekin'de *yir* iken, bu çalışmada *yer* şeklindedir. Günümüz Türkoloji çevrelerinde kabul edilen yaygın okuyuş biçimlerine örnek olacak kelimelere de şunlar verilebilir: *adruk* → *adrok*, *birük* → *birök*, *bu* → *bo*, *tüzün* → *tözün*, *kagıl* → *kakil*, *ögüz* → *ügüz*, *taluy* → *taloy*.

Kuanşi im Pusar'da Açıklanma İhtiyacı Duyulan Kelime veya Kelime Gruplarına Dair Okuyuşlar

Çalışmamızda bir yandan Uygurca metnin bütünlüğü akışı bozulmadan, Çincesi ile paralel bir doğrultuda verilmesi amaçlanırken diğer yandan da metni anlamlandırmayı kolaylaştırmak amacıyla bazı kelimelere dair açıklamalara yer verilmiştir. Çalışmada metinde yer alış sırasına göre sorunlu kelimeler açıklanmıştır. Bu sözcüklerin seçilmesi metne dayalı okumayı kolaylaştırmak ve yeni görüşleri ortaya koymak amacıyla. Bu çalışmada söz konusu kelimelerden bazıları yeni ve bütünlüklü bir tanımlama sağlamak için seçilmişken, bazıları ise derli toplu bilgilerin bir arada bulunmasını sağlamak amacıyla. Bu hususa birkaç örnek olarak şu kelimeler sıralanabilir:

kıjırtı: “yan bakış, şaşış bakış” anlamlarına gelmektedir. Kelime *kıjırtmak* şekli ile de geçmektedir (Peter Zieme, Georg Kara 1976: 142). *Kıj* kelimesi “scheel, (hier) streg” anlamları ile BT XIII ile XXV'te bulunmaktadır. Ayrıca sayfa 299 UI IV, C 128 de değinilmiştir. *Kıjır* kelimesinin anlamı “çarpık, eğri” demektir ancak bu kelime göz için “şaşı bakış” anlamına gelmektedir, bundan ötürü “kızgın bakış” anlamını taşımaktadır (*kıjır* ED 1972: 639b). Kelime kökünden yola çıkarsak, ekleri de göz önünde bulundurduğumuzda, benzer örneklerle de rastlamaktayız. Örneğin; *kıjırtı* < *kıj*+ (i)r- t- i, krş. *yanı*+ r- t- i “tekrar”.

yola-: (ywl'- ?) “*den Weg abschneiden // yola çıkmak”. Ş. Tekin'in *yola*-okuduğu ve sözlük kısmında da “yola çıkmak” olarak adlandırdığı kelime yalnızca KuP ve Ş. Tekin'in KuP ile aynı yıl yayımladığı *Maitrisimit*'te geçer.

Sözcük başka bir Uyurca metinde görülmez. Ş. Tekin'in *Maitrisimit* üzerine 1980'de ikinci yayını olan BT 9'da da sözcük benzer şekilde okunur ve anlamlandırılır. BT 9., c. 2 s. 143 a: *ywl'*- “*den Weg abschneiden” okuyuş ve anlamlandırması *yola-* şeklinde bir transkripsiyon gerektirir; dolayısıyla bu okuyuşa göre de KuP 43'teki ilgili kelime *yola-* okunup “yola çıkmak” şeklinde anlamlandırılmış olmalıdır. Ş. Tekin'in KuP yayını ile aynı yılda yapılmış olan *Maytrisimit* adlı çalışması 1976'da yayımlanmış olsa da söz konusu okuyuş 1960'a aittir. Çalışmanın 1960'ta yapıldığına dair bilgi için krş. 1976'daki yayın, 3. sayfadaki açıklama; o dönemki yayında 12.35 numaralı satırda *yolayu tuta eltdiler* olup (s. 59) çeviri kısmında “yolunu keserek tuttular ve götürdüler” şeklindedir (s. 199); özetle, Ş. Tekin'in yayımladığı bu iki eser hariç başka yerde görülmeyen bu kelime, bence başka bir okuyuş, yorum gerektirmektedir.

kaşınçığ: *kasın ya da **kasın-*, **kas-* köküne dayandırılmıştır. ED'de örnek olarak alınan *kasınçığ ulug tetir* cümlesi ise çalıştığımız metne aittir (ED 1972: 668b). Ancak Erdal, bunun yanlış okuyuş olduğunu dile getirmektedir. Bunun bir sebebi olarak da *kaşınçığ* kelimesinin *korkınçığ* kelimesinin ya öncesinde ya da sonrasında geçmesini göstermiştir. Erdal'a göre kelime, eğer zarf görevinde kullanılıyorsa “aşırı derecede, korkunç biçimde” anlamı taşımaktadır; yine bu kelimenin, güzelliği nitelerken *kaşınçığ körklä* “oldukça güzel” ; kutsallığı nitelerken *kaşınçığ idok* “kutsal”; büyüklüğü anlatmak isterken *kaşınçığ ulug* “muazzam” ya da şaşılacak bir durumu pekiştirirken *kaşınçığ taşısok* “mükemmel, harikulade” gibi kullanımlarına da rastlanmaktadır. Dolayısıyla kelime Clauson'un belirttiği gibi *kaşı-* fiilinden gelemez. Bu kelime yaygın görüşün aksine *kaşınçığ* biçiminde okunmalıdır (OTWF 1991: 365). Ayrıca *korkınçığ kaşınçığ* “korkunç, dehşet verici” için bk. (Wilkens 2001: 245); *kaşınçığ* (Tezcan 1974: 96).

[tö]ltin töşäkin: “Şilte, yatak, minder, döşek” anlamlarına gelen *tölätin töşäkin* ikilemesine değinen Clauson'dan yola çıkarak bu bölümü tamir etmemiz mümkündür. Clauson *töşä-* fillinden yola çıkarak **tölä-* fiilinin varlığını tahmin etmektedir (*tölä* ED 1972: 494); (*töşä:k* ED 1972: 563b). Her iki kelimeye de değinilmektedir. Erdal, *tölt+ä-* kökenine indirmektedir. *Töltä-* kelimesine ve ekli biçimlerine değinilmiş, örneklere yer verilmiştir: *töltäglig*, *töltäklär* (346, OTWF, 1991); *töltäklig* (420a, BT XXV, 2007); *töl(ä)t töşäk* (278, BT XXI, 2001). +ä- ekinin incelendiği bölümde, “temin etmek, yastıklar koymak” anlamlarına geldiğine değinilmiştir. *Tölt-* ve *töşä-* kelimelerinin semantik, fonolojik ve söz dizimsel olarak birbiri ile bağlantılı olduğuna değinilmektedir (425, OTWF, 1991).

küntägü: Bu kelimeye dair en iyi açıklamayı görebileceğimiz yayın Peter Zieme’ye aittir. Yazıda, kelimenin geçtiği yerlerden başlayarak, etimolojisi hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Saddharmapūṇḍarīka-sūtra’nın 25. bölümünde iki kez bu kelimenin geçtiğini görmekteyiz: (156) *ōtrū kāntūnūḡ tūkāl tūrlūḡ satıḡsız ārd(i)nilig kūntāḡūsin alıp*, (166) *ōtrū kuanḡi im pūsar ol buḡi bermiḡ ārd(i)nilig kūntāḡūḡ alıp*. Bir üçüncü belge 24. bölümden şimdiye kadar çözümlenmemiş bir vараḡı içermektedir: *āliglārintā [...] bir satıḡsız ārd(i)nilig kūntāḡū tuta t(ā)ḡri ḡakimuni burkanka tapag udug ötüniüp*. Sözcüğün anlamı *kwynt’kw = kūntāḡū* olduğu açıktır ve de şimdiye kadar bu biçimde değerlendirilmiştir. Kolye için alışlagelmiş sözcükler olan Skr. *muktāhāra*, Çin. 瓔珞 *ying luo* (G 13323, 7321) kelimesidir. *Maitrisimit Hami I 3b19*’da şu şekilde geçmektedir: *[etig ya]ratıḡ kūntāḡū asḡuk. kūntāḡū* kelimesi şüpheli olarak okunmuştur. Çünkü yazarlar çeviride “marḡan (mercan kolye)” veya *asḡuk* olup olmayacağını düşünmüşlerdir. Zieme’ye göre son okunuş doğru olandır. Zieme, bu ayrıntılı bilginin ardından sözcüğün etimolojisine de değinir. Zieme’ye göre sözcüğün etimolojisi zordur. Clauson’a göre şöyle ifade edilir: *kōndegū* (ED 1972: 731b). Bu kelimenin Sanskritçe aslı bize anlamının “kolye” olduğunu göstermektedir. Muhtemelen, *-gū* eki ile biten eski bir sözcüktür. Bu sözcük ile *kōn-*, *kōndger-* ve benzeri sözcükler arasında anlamsal bir bağ yoktur. Türkçede “kolye” için geniş bir kullanımı olan sözcük yoktur. *Drevnetyurskiy Slovar*’ ve diğer Eski Türkçe sözlüklerde bu kelime bulunmamaktadır. Zieme’nin belirttiği üzere; R. A. Zakirov, çalışmasında bunu nadir bir kelime olarak anmaktadır, daha fazla kanıt sunmaz, ayrıntı vermez (Zieme 1995: 237-238).

noḡ tāḡ tatıḡlıḡ yaḡmur suv: Çin. 澍甘露 *zhu gan lu* (G 2612, 5832, 7362/ 7369) Skr. *amṛta*, Uyg. *noḡ tatıḡ* “tatlı, hoş”.

Çin. 澍 *zhu* (G 2612) “bereket(li) yaḡmur”.

Çin. 甘露 *gan lu* (G 5832, 7362/7369) “Tanrıların içtiği su” anlamına gelmektedir. Bu suyu içen kişi ölümsüzlüğe erişmektedir. *Veda*’da Skr. *soma* içkisi olarak geçmektedir. Tadı bal gibi olduğundan bu adı almıştır. Kişiyi sarhoş eden, lezzetli olan yiyecekler için de kullanılmaktadır. “Gökten inen tatlı damla, gökyüzündeki ölümsüz ilaç, Tanrıların içkisi” anlamlarındadır. İçen kişi tanrı olur, nur olur. *Lotus Sūtra*’da içimi tatlı olan bir içki olarak verilen bu içecek, içen kişiye ölümsüzlük getirmekle beraber Buddha’nın öğretisinin mecazi anlatımıdır (Nakamura 1975: 185c); “tatlı öz su, şerbet, Tanrıların içkisi” anlamlarını taşımaktadır. Bunu içen kişinin ölümsüz olduğu söylenir (Japoncası *kanro*, JEBD 1979: 162b); Skr. *amṛta* olan bu kelime “tadı ve kokusu güzel şey, ölümsüzlük yemeḡi, Tanrı yemeḡi, ölümsüzlük şerbeti” anlamlarına gelmektedir. Yeşil, sarı, kırmızı ve beyaz olmak üzere dört türlü ölümsüzlük

şerbeti vardır. Bunlar *sudhā* ya da *soma* olarak bilinen ve yenilebilir bir ağaçtan gelmektedirler (Soothill 1937: 195b); *Nāga*'nın ismidir (Edgerton 1953: 64a); (Hôbôgirin 1929: 30a- 80b).

Kuanşi im Pusar'da Yer Alan Tanrı, Yarı- Tanrı ya da Tanrı Olmayan Varlıkların Açıklanması

224 satırdan meydana gelen bu çalışmayı incelerken azımsanmayacak derecede özel varlıklara değinilmiştir. Bu nedenle de açıklanma ihtiyacı olan Tanrı, yarı-tanrı ya da Tanrı olmayan varlıklar, önemli kaynaklara dayanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Taishō 56c02- 58b07¹ arası olan Çince metnimiz daha öncesinde Kumārajīva tarafından verilmiştir. Bunun yanısıra Tsugunari Kubo, Akira Yuyama, Tōkan Sumi gibi çalışmaları da görmekteyiz. Bu çalışmada amaçlanan ulaşılabilen tüm nüshaları göz önünde bulundurularak bütünlüklü bir metin oluşturmak ama en önemlisi Çince karşılıkları ile metni daha iyi anlamlandırmaktır. Bu doğrultuda ilerlenerek kelimelerin açıklaması üzerinde durulmuştur. Birden fazla varlık ile karşılaşmamızın nedeni, *Kuanşi im Pusar*'ın zorluklar karşısında ondan yardım isteyenlere ulaşırken farklı kılıklara bürünmesindedir. Bu tür açıklamalar için çalışmamızdan şu örnekleri verebiliriz:

maheşv(a)r ulug tǎñri: Çin. 大自在天 *da zi zai tian* (G 2688/ 10470/ 10546, 12365, 11481, 11208). Skr. *maheśvara* “büyük bir ilah adı”.

Hindistan Brahmanizminde dünyanın yaratıcı Tanrısı olarak geçmektedir. Üç gözlü, sekiz kollu, elinde beyaz Japonca *hossu* olarak tanımlanan nesne ile tasvir edilmekle beraber beyaz inek üzerinde oturduğu düşünülmektedir. *Hossu* kelimesi, Skr. *vyajana* demektir. Bu kelimeyi Wogihara, sözlüğünde “yelpaze” olarak tanımlamıştır (Wogihara 2005: 1484a) (自在天 Nakamura 1975: 552b); *Maheśvara* olarak verilen kelime *Śiva*'nın lakabıdır. *Akaniṣṭha* cennetinde yaşayanların ve bu dünyanın yaratıcısıdır (Japoncası *daijizai-ten*, JEBD 1979: 39a); Buddha'nın küçükliğünde ona haberci olarak gelen ve gelecek Buddhalık hakkında tahminde bulunan olarak tanımlanmıştır (Edgerton 1953: 427b); binlerce uzayın veya evrenin kralı olarak geçmektedir. Şeytanların ya da ilahilerin prensi olarak iki farklı şekilde tasvir edilmektedir (Soothill 1937: 218b).

bişamn tǎñri: Çin. 毘沙門 *pi sha men* (G 9050/ 9051, 9624, 169). Skr. *vaiśramaṇa* “gökyüzünün dört koruyucu Tanrısından biridir”.

Dünyanın kuzey bölgesini koruyan Tanrıdır. *Kubera* Tanrısı ile aynı görevdedir. Hinduizm'in bir destanında kuzey bölgesini koruyan Tanrı olarak

1 高楠 順次郎 Takakusu Junjirō, 渡辺海旭 Watanabe Kaigyoku, 大正新脩大藏經 **Taishō shinshū daizōkyō** (Tokyo: 1924-1935).

yer almaktadır, ayrıca zenginliğin Tanrısıdır. Budizm mitolojisinde *Sumeru* dağının dördüncü kademesinde oturan dört liderden biridir. *Yakşa* ve *rakşaları* yöneterek kuzey bölgesini korumaktadır. Budizm’de kanunları koruyan ve mutluluk dağıtan bir Tanrı olarak bilindiği için, halkın çok fazla tapındığı Tanrıdır (Nakamura 1975: 1133d); *vaiśravaṇa* olarak verilen dört koruyucu Tanrıdan (*Shitennō*) biridir. O *Sumeru* dağının dördüncü katmanında oturmakta ve dünyanın kuzey parçasında yaşayan insanları korumaktadır. Bununla beraber kanunları duyan ve Buddha’nın vaaz verdiği yeri koruyandır (Japoncası *bishamon-ten* 毘沙門天 JEBD 1979: 17b); kelimenin tam anlamı olmamakla beraber 毘 *pi* (G 9050/ 9051) (Soothill 1937: 305a), 沙門 *sha men* (G 9624, 169) (Soothill 1937: 242b) karşılıkları ile aynı anlam yakalanmaktadır (Soothill 1937).

ulug amançlar atılgar: Çin. 長者 *chang zhe* (G 408/ 450, 542). Skr. *śresthi*. (善財 *Sudhana*, 善財童子 *Sudhana-śresthi-dāraka*)

Şinasi Tekin dizinde *amranç* maddesinde *āmrāṇç* sözüne gönderme yapmakta ancak tereddütlü olarak Skr. *śresthi* sözcüğüne dayandırmaktadır. “Zengin, büyük mülk sahibi, yaşlılar, erdemli kişiler” anlamlarındadır. Ayrıca Skr. *agra-kuliko gr̥ha-patiḥ* olarak Nakamura’da geçmektedir (Nakamura 1975: 973a). *āmrāṇç* kelimesi şeklinde verilmiş olmasına rağmen *amranç* okuma hatası ile bkz. *amanç* (UWb 1977: 377b); *amanç* kelimesi Skr. *amātya*- “ev arkadaşı, bakan” anlamlarına gelmektedir. Pali *amacca*, Toharca A/B’de *āmās/ amāc* olarak karşımıza çıkmaktadır (BT VIII, B45 Anm.). Sözcüğün Uygurca şekli halk etimolojisine dayanıyor olabilir. *Inanç*, *tayanç* isimlerine benzetilmiş olabilir, *amranç* varyantıdır. Clauson’da halk etimolojisi diye düşünmüş olmalıdır ki *amran-* “sevmek” kelimesine göre oluşturmaya çalışmıştır (ED 1972: 163a). Ayrıca ED’de Osm. *emrenc* (TTS I 379) sözüne atıf vardır. Skr. *śresthi*’i anlamında olarak bu sözcük sadece Sakacada varlığını korumuştur (UWb 1977: 115a-b).

egil nomçı töröçi: Çin. 居士 *ju shi* (G 2987, 9992). Skr. *grihapati*, *gr̥ha-pati*, *gaha-pati* “alim, filozof”.

Şinasi Tekin *igil nomçı törüçi* şeklinde “mütekaid âlim, filozof”, *nomçı törüçi* şeklinde ise “vâiz” anlamlarını vermektedir. *İgil nomçı törüçi* karşılığının Skr. *grihapati*, *nomçı törüçi* karşılığının Skr. *dharmapati* olarak açıklamaktadır (Tekin 1960: 28); Müller *igil bilgä törüçi* şeklinde okumaktadır (Müller 1910: 77); Kelimenin Sanskritçesi *gr̥ha-pati*, *gaha-pati* olup, bu kelimenin tercümesi ise “evin sahibi, evde olan erkek çocuğu, mülk sahibi”dir. Evde oturan kişidir. Hindistan’da ticaret ve endüstriyel işlerde uğraşan zenginleri işaret etmektedir. Bu mülk sahipleri eskiden bir sınıfı oluşturmakta idiler. Brahmanizm’deki dört soylu sistemine göre üçüncü sınıf olan *vaiśyaya*’ya denk gel-

mektedir. Budizm’de ise daha yüksek bir mevkide olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda “Budizm’e inananlar, erkek Budistler” anlamına da gelmektedir. Çin’de “eğitilmiş olup memur olmayan kişi” demektir (Nakamura 1975: 346c); Ticaretin yanı sıra tarım işlerinde de görev almaktadır. Çin’de iyi okumuş ama devlete hizmet etmeyen kişilerdir. Bunun yanı sıra Buddha yolunda olan, Budist olanlara denilmektedir (Japoncası *koji*, Skr. *gr̥ha-pati*, *gaha-pati* JEBD 1979: 176b); “ailenin başkanı, toprak sahibi” anlamlarına gelmektedir. Ev sahibidir ve rahip olma amacı olmadan evde Budist öğreti doğrultusunda çalışan kişi demektir (Soothill 1937: 257a); (Edgerton 1953: 214a).

talım k(a)ra kuşlar: Çin. 迦樓羅 *jia lou luo* (G 1153, 7343, 7291). Skr. *garuda* “mitolojik bir kuş veya kuşa benzer canlı”. *Yakşa*’nın adıdır (*garuḍa*, Edgerton 1953: 210b); Hint mitolojisinde var olduğu düşünülen ismi olup cismi olmayan büyük kutsal kuştur. Dört göğün altında, büyük ağaçta yaşayıp ejderhalarla beslenen bir canlıdır. Kanatlarını açtığında 3.360.000 li uzunluğundadır. Sekiz tabiatüstü sınıftan biridir. Mahāyāna içerisindeki mistik Budizme göre, *Brahman* ve *Maheşvara* bu kuşun şekline girerek halkı kurtardığına inanılmaktadır. *Mañjuśrī*’nin bir diğer şeklidir (Nakamura 1975: 152d) ayrıntılı bilgi için bk. (*mañjuśrī* Nakamura 1975: 1369b); efsanevi bir kuştur. Tüylü kuşların en başı, iri yılanların düşmanıdır. *Vişnu*’nun aracıdır. Altın kanatlı, boynunda muskası olan, görkemli ağaçların arasında yaşayan, yılan ve ejderhalarla beslenen bir canlı olarak tasvir edilmektedir. Tıpkı Ankakuşu gibi ateşin sembolüdür (Soothill 1937: 283b); (Oda 1983: 70); kuş yiyen ejderha olarak tanımlanmaktadır. *Hachibushu*’nun sınıflarından biridir (Japoncası *karura*, JEBD 1979: 164b); ayrıca bk. (Mo. *garudi*, Lessing 1960: 352b).

Talim “yırtıcı” anlamına gelen bu kelime Irk Bitig’de de bulunmaktadır. Sanskritçe *garuḍa* olan bu kelime “mitolojik bir kuş, yılanların düşmanı ve kuşların kralı” anlamında verilmiştir (ED 1972: 499b); karakuş “kartal”, Arapça *al-uqab*, Latince *aquila*, Moğolca *bürgüd*, Sanskritçe *grdrakut*, Çince *jiu* şeklinde geçmektedir, örnekler ve ayrıntılı bilgi için bk. (Ayazlı 2008: 89-103).

tamu pret yıllık ajun: “Cehennemlikler, ruhlar ve hayvanlar dünyası”.

Çin. 地獄鬼畜生 *di yu gui chu sheng* (G 10956, 13633, 6430, 2669/ 4742, 9865)

Skr. *naraka*, *niraya*, Çin. 地獄 *di yu* (G 10956, 13633), Soğd. *tmw* “cehennem” anlamındadır. Aydınlanmamış insanların göçüp gittiği beş ya da altı dünyadan birincisidir. Cehennem tasvirleri çok farklılıklar göstermektedir. Örneğin, sekiz sıcak cehennem, sekiz soğuk cehennem, üç yalıtılmış cehennem gibi (Japoncası *jigoku*, JEBD 1979: 135a).

Skr. *preta*, Çin. 鬼 *gui* (G 6430). Üç anlamı vardır. İlki, merhumların ruhudur. İkinci anlamı, göç edip giden insanların gittiği sekiz dünyadan birinde yaşayanlar yani aç hayaletler ya da *goki*’lerdir. Üçüncü anlam ise, cehennemın koruyucu şeytanlarıdır (Japoncası *oni*, JEBD 1979: 228b). *Pret* < Toh. A *pret* < Skr. *preta* “ruh, hayalet, cin” anlamlarındadır ve “şeytan” olarak geçmektedir (DTS 1969: 398b).

Skr. *tiryag-yoni*, Çin. 畜生 *chu sheng* (G 2669/ 4742, 9865). Kuşlar, vahşi hayvanlar, balıklar, kurtlar ve diğer türler yani insandan aşağı olan canlıları tanımlamaktadır (Japoncası *chikushō*, JEBD 1979: 30b).

Sonuç

Çalışmamda, Uygurca metin incelemesi yapılırken Çince aslına dayandırılmanın ne kadar gerekli olduğu bir kez daha görülmüştür. Çince ve Uygurca metnin birlikte işlenmesi, açıklanmaya muhtaç kelime veya kelime gruplarının araştırılması ile daha güvenilir daha doğru bir çalışma oluşturulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada amaçlanan, metin bütünlüğü içerisinde açıklanmaya muhtaç kelime veya kelime gruplarından birkaç örnek ile bazı yenilikleri ve bilgi bütünlüklerini vermektir.

Kısaltmalar

BT	: Berliner Turfantexte
Çin.	: Çince
DTS	: Drevnetyurskiy slovar’, 1969.
ED	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, 1972.
G	: Giles, 1912.
Hôbôgirin	: Hôbôgirin, 1929.
JEBD	: Japanase- English Buddhist Dictionary, 1979.
Mo.	: Moğolca
Nakamura	: Nakamura, 1975.
Osm.	: Osmanlıca
OTWF	: Old Turkic Word Formation, 1991.
Skr.	: Sanskritçe
Toh.	: Toharca
UWb	: Röhrborn, 1977.

Kaynakça

- AYAZLI, Özlem (2008), “Karakuş”, *Av ve Avcılık Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul, Kitabevi Yayınları 89-103.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London, Oxford University Press.

- EDGERTON, Franklin (1953), *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary*, c II, New Haven.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*, C. I-II, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- _____ (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden, Brill.
- FEDAKAR, Durdu (1994), “Das Alttürkische in sogdischer Schrift Textmaterial und Orthographie (Teil II)”, *UJb Neue Folge* 13, 133-157.
- _____ (1994), “Das Alttürkische in sogdischer Schrift Textmaterial und Orthographie (Teil II)”, *UJb Neue Folge* 13, Facsimiles, 148-149.
- GILES, Herbert A. (1912), *A Chinese- English Dictionary*, c. I-II. (2 bs.), Shanghai.
- HANEDE, Toru (1958), *Fragment of Samantamukha Chapter of the Uyur Saddharmapundarika Sūtra [In Japanese]*, Kyoto, 143- 147.
- Hôbôgin (1978), *Dictionnaire encyclopédique du bouddhisme d'après les sources chinoises et japonaises*, Publié par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Institut de France avec le patronage de l'Académie du Japon et le concours de l'École Française d'Extrême Orient et de la Maison Franco- japonaise de Tôkyô, I- VII (1929- 1994), Répertoire du Canon bouddhique sino-japonais.
- HURVITZ, Leon (1976), *Scripture of the Lotus Blossom of the Fine Dharma*, New York, Columbia University Press.
- Japanese-English Buddhist Dictionary* (1979), Tokyo.
- KARA, Georg, Peter ZIEME (1976), *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung: Berliner Turfantexte VII*, Berlin, Akademie Verlag.
- _____ (1977), *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas Tiefer Weg von Sa-skya Pañđita und der Manjusrināmasamgīti: Berliner Turfantexte VIII*, Berlin, Akademie Verlag.
- LESSING, Ferdinand D (1960), *Mongolian- English Dictionary*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- MATHEWS, Robert Henry (1975), *Mathews' Chinese-English Dictionary*, Massachusetts, Revised American Edition with Revised English Index.
- MÜLLER, Friedrich W. K (1910), *Uigurica II*, Abhandlungen der Preubischen Akademie der Wissenschaften Nr. 3. Berlin, 72-78.
- NADELYAYEV, V. M., D. M. NASİLOV, A. M. ŞÇERBAK, E. R. TENİŞEV (1969), *Drevnyurskiy slovar'*, Leningrad.
- NAKAMURA, Hajime (1975), *Bukkyōgo dai jiten (Dictionary of Buddhist technical terms)*, I-II. Tokyo.
- NOBEL, Johannes, *Erklärendes Wörterbuch zum chinesischen Buddhismus. Chinesisch-Sanskrit-Deutsch*, Leiden, E. J. Brill.
- ODA, Juten (1996), “A Fragment of the Uighur Avalokitesvara-Sūtra with Notes”, *Turfan, Khaton und Dunhuang*, yay. R. E. Emmerick, Werner Sundermann, Ingrid Warnke and Peter Zieme, Berlin, Akademie Verlag, 229-238. Facsimiles: 239-242.
- ÖLMEZ, Mehmet (1997), “Kurzer Überblick über die Buddhistische- Übersetzungsliteratur in Alttürkisch: Eski Türk Budist Çeviri Edebiyatına Kısa Bir Bakış”, *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış Nevin Önberk Armağanı*, Ankara, 225-256.
- RADLOFF, Wilhelm (1911), *Kuan-şi-im Pusar; Eine türkische Übersetzung des XXV. Kapitels der chinesischen Ausgabe des Saddharmapundarika*. St. Petersburg

- RÖHRBORN, Klaus (1977-1998), *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: a – ärñäk 1-6*, Wiesbaden.
- _____ (2010), *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamische türkischen Texte aus Zentralasien: I. Verben, Band 1: ab- äziüglä-*, Stuttgart: Neubearbeitung.
- SOOTHILL, William Edward ve Lewis HODOUS (1937), *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms, "with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit- Pali Index"*, London, Hodous.
- SUMĪ, Tōkan (1977), *Kuan-si-im Pusar*, Kariya, (W. Radloff [1911], *A Note on the Uighur Text of Chinese Translation XXV. Kuan-si-im Pusar of Saddharmapuñḍarīka-sūtra*, St. Pétersburg).
- TAKAKUSU Junjirō高楠 順次郎, Watanabe Kaigyoku渡辺海旭 (1924-1935), *Taishō shinshū daizōkyō大正新脩大藏經* Tokyo.
- TEKİN, Şinasi (1960), *Uyurca Metinler I- Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah) Vap hua ki atlig nom çeçeki sudur (saddharmapuñḍarīka-sūtra)*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları Araştırmaları Serisi Edebiyat Filoloji 2.
- _____ (1980b), *Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule: Berliner Turfantexte IX*, Berlin, Akademie Verlag.
- TEZCAN, Semih (1974), *Das uigurische Insadi-Sūtra, Berliner TurfanTexte III*, Berlin, Akademie Verlag.
- WILKENS, Jens (2001), *Die drei Körper des Buddha (trikāya), Ein Beitrag zum Verständnis einer zentralen Lehre des Mahāyāna-Buddhismus, Berliner TurfanTexte XXI*, Turnhout.
- _____ (2007), *Das Buch von der Sündeltilgung (2 vols): Edition des alttürkisch- buddhistischen Kṣanti Kūlguluk Nom Bitig, Berliner Turfantexte XXV*, Turnhout.
- TSUGUNARĪ, Kubo, YUYAMA Akira (2007), *The Lotus Sutra*, 2 bs. Berkeley, California, Numata Center for Buddhist Translation and Research.
- WILLIAMS, Monier (1899), *A Sanskrit-English Dictionary*, Oxford.
- WOGĪHARA, U (2005), *Sanskrit-Chinese-Japanese Dictionary*, Tokyo.
- ZIEME, Peter (1989), "Zwei neue alttürkische Saddharmapuñḍarīka-Fragmente", *Altorientalische Forschungen*, 16. 2. 370-379, Facsimiles: XX- XXII.
- _____ (2005), "Uighur Versions of the Lotus Sutra with Special Reference to Avalokiteśvara's Transformation Bodies".

